

Twentse Post

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN GESCHIEDENIS

BEELDENE KUNST, STREEKTAAL, NAAM- EN VOLKSKUNDE

nr. 11

1973

12^E jrg.

[foto:] De schrijver van bijgaand artikel, de heer J. B. Schildkamp (55), geboren in Tilburg uit Twentse ouders, is docent Duits aan het Carmelleyceum 'de Grondel' te Hengelo. Sedert 15 jaar is

hij in laatstgenoemde stad woonachtig. Hij is doctorandus Oudgermaanse taal- en letterkunde en studeerde aan de Universiteit te Utrecht. Zijn huisadres luidt: Bornsestraat 59, Hengelo (Ov.).

huismerken en runen

BIJ HET ZOEKEN NAAR EEN voor mij aanvaardbare verklaring van de naam Lenferink — de naamsverklaring is een bezigheid waartoe men als Oudgermanist dikwijls wordt uitgedaagd en aangezocht — trof ik in de „Twentse Post” nr. 9, 1971 blz. 4 een fotocopye aan van een markedokument uit 1635, inhoudende, dat een groepje 'semtlycke ghemeine Burmans van Vleeringe', waaronder een zekere Lentveerinck, bekenden een geldsom te hebben opgenomen. 'Tempora non mutantur'. De betreffende 'Burmans' ondertekenden elk afzonderlijk met een, of liever, met hun huismerk. De vorm nu van deze huismerken doet aan het runenschrift denken, een onderwerp, waaraan in Twente nog weinig aandacht is besteed. Vooral met het oog op eventuele overblijfselen verwant met runen-tekens, is die aandacht echter wel wenselijk.

HUISMERKEN

Gerhard Grävemäter schrijft in het 'Jahrbuch 1956' van de 'Heimatverein der Grafschaft Bentheim' onder de titel 'Hausmarken im Kirchspiel Güldehaus', blz. 128: „Die Hausmarken sind über alle germanischen Länder verbreitet. Sie sind schon in der heidnischen Zeit entstanden aus den Runen, den ältesten Schriftzeichen unserer Vorfahren.”

Uw hoofdredacteur was zo vriendelijk mij enige huismerken in de voormalige marke Fleringen (gem. Tubbergen), die hij zo getrouw mogelijk nagetekend heeft, zo verzekerde hij mij, met de bijbehorende namente overhandigen; (zie afbeelding hieronder).

U ziet, het zijn dezelfde namen uit 1635, 1646, 1664, febr. 1705, juli 1705, 1726 en 1733. Ik wil nu niet verder ingaan op de huismerken, maar aangezien ik veronderstel, dat er wel weinig lezers van de „Twentse Post” met de runentekens bekend zijn en ook, omdat het beter bij mijn vakgebied 'Oudgermaans' past, wil ik U heel summier iets over runentekens vertellen.

RUNENSCHRIFT

Het runenschrift is een klankschrift, d.w.z. elk teken stelt één of meerdere klanken voor. Het valt op, dat aan verticale inkerlingen de voorkeur gegeven werd, terwijl de horizontale lijnen en ronde vormen vermeden werden. Men neemt wel aan, dat runen eerst in beenderen en hout geritst werden en dat dit materiaal een verticale schrijfrichting verlangt.

Het runenschrift zal wel in de loop van de eerste eeuw na Christus ontstaan zijn, misschien zelfs uit de eerste eeuw voor Christus maar de oudste vondsten dateren uit de tijd van omstreeks 200 na Christus.

1 juni anno 1635	3n december Anno 1646	26n februar 1664	16 februaryus anno 1705	Den Juli 1705	den 18 april 1726	den 14 Feberwaryus 1733
aelbert mensink hürichter	Albert Mensink	geert mensink	geert mensink	Jan Mensink	Jan Mensink	barent Mensink
geert mensink		garnit mensink	Jan Mensink	Jan Mensink	Hin. v. Mensink	Hinderyk mensink
aerent tenpleghuis		pleghuis	Jan Pleyhuys	Jan Pleyhuys		
geert ten middendorp		geert ten Middendorp	Geert Ten Middendorp	Geert Ten Middendorp		Gerryt myddendorp
yohan Wygbelinck		Jan Wiggebelinck	Jan Wighbelinck	Esken Wigbelinck	Esken Wigbelinck	Esken Wigbelinck
ghert Lansink		Geert Lansink	geerd Lansman	geerd Lansman	Jan Lansink	eghbert Lansink
frerick herberinck		Frerick Harberinck	Esken herberinck			freryk harberynck
aelbert ten vrontenroete	Albert Ten Frontenrott	Jan ten Frontenrot	Albert Ten Frontenrott	Egbert Ten Frontenrot	Jan ten Fronrot	Jan ten Fronrot
barent ten rickmanspoel		Lubbert ten Ryckmanspoel	barent Ryckmanspoel	als boerigter	Jan riekmans	Jan riekmans
esken Lentveerinck	Johan Lentferink	Esken Lentferink	Esken Lenferink		Esken Lenferink	
		Geert ten Westendorp		Jan Westendorp		

Huismerken in de voormalige marke Fleringen (gem. Tubbergen), aan de hand van stukken uit het archief op de havezate Herinckhave; [na de brand van 8 juni 1959 in particuliere handen].

(7v. '59)

ten, Rusland in het Oosten (het Ladogameer en de Dnjepr tot aan de monding) en Pireus in het Zuiden. De meeste vondsten treffen we, ook in de Vikingertijd, in Scandinavië aan. In totaal zijn er ongeveer 5000 runeninscripties: Zweden ca. 3000, Noorwegen ca. 1100, Denemarken ca. 700, IJsland ca. 60, Engeland ca. 60, Duitsland ca. 30, het eiland Man ca. 30, de Orkneys ca. 30, Groenland ca. 15, Friesland ca. 10. De rest ligt over de Britse eilanden verspreid.

HERKOMST

Over de theorieën over de herkomst van het runenschrift heerst nog steeds verschil van mening. Een groep onderzoekers is de opvatting toegedaan, dat het runenschrift zich ontwikkeld zou hebben uit een van de in het Alpengebied omstreeks de geboorte van Christus in gebruik zijnde noorditalische alfabetten. Ook zijn er voorstanders van de stelling, dat de runenreeks zich uit het Griekse alfabet ontwikkeld zou hebben. Deze laatste opvatting vindt op het ogenblik weinig aanhangers meer. De runenritsers zelf geloofden in de goddelijke afkomst van de runen zoals in twee runeninscripties is vermeld, bijv. de westgotische steen van Noleby uit het eind van de 6de eeuw. Hieruit zijn alleen de eerste drie woorden met zekerheid te verklaren: *rúnô fáhi raginaku(n)do* „eine Rune (geheimnisvolle Kunde) male ich, eine von den Ratern (den göttlichen Mächten) stammende”. Uit latere tijd stamt een getuigenis, dat de runen van Odin stammen. Dit wordt verhaald in *de Edda* (in de vertaling van Jan de Vries, A'dam 1944,

Hávamál: str. 122, 123: 'Zo ritste ze Thund (een naam voor Odin) / in der tijden begin, / dáár rees hij omhoog, / waar hij huiswaarts keerde / ... 123: Dat zult gij ervaren, / als gij vraagt naar runen, / stammend van godlijk geslacht, / die maakten de machtige goden, / en kleurde de krachtige ziener: / het is zeker het best, als gij zwijgt! /

OVERBLIJFSELEN

Runeninscripties heeft men gevonden op stevig materiaal: losse voorwerpen (wapens, sierraden, amuletten, munten, verschillende gebruiksvoorwerpen) en stenen (inclusief rotswanden). Voorwerpen van hout en been uit de oudste periode zijn alleen maar bewaard gebleven onder uiterst gunstige omstandigheden, vooral in moerassen. In de Middeleeuwen komen daar nog bij: liturgische voorwerpen, doopbekkens, kerkklokken e.a.

'FUTHARK'

Men moet eigenlijk niet van een runenalfabet spreken, maar van een runenreeks, want de volgorde der tekens komt niet overeen met die van het Griekse en Latijnse alfabet. Op 8 monumenten uit de 5de en 6de eeuw heeft men een rangschikking van runentekens aangetroffen, die in hoofdzaak overeenstemden. De Deense runoloog L. Wimmer heeft aangetoond, dat deze runenrijen, die in verschillende perioden en bij verschillende germaanse stammen gebruikt werden, teruggebracht kunnen worden tot een Gemeengermaanse reeks van 24 tekens. Overeenkomstig de klankwaarde van de eerste zes runen wordt

deze reeks 'futhark' genoemd.

ƒ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
 f u p (h) a r k g w
 H ƚ | ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
 h n i j i p z (R) s
 ↑ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
 t b e m l n (n g) d o

De hierboven weergegeven 'futhark' noemt men de 'oudere futhark'; deze inscripties komen voor van ca. 200 - 750. De noordelijke inscripties uit de Vikingertijd (800 - 1050) en uit de Middeleeuwen (volgens Scandinavische terminologie wordt daarmee de tijd vanaf 1050 aangeduid) vertonen een verkorte runenreeks, de zogenaamde 'jongere futhark'.

De hierboven afgedrukte runenreeks van de 'oudere futhark' geeft een ideale vorm van de runentekens weer. Er bestaan van sommige runen een reeks nevenvormen, die vaak ook de weerspiegeling zijn van een ontwikkeling.

k: < ^ ƚ ƚ ƚ
 j: ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ *
 e: ƚ ƚ

(gutturale nasaal ng): ƚ ƚ ƚ

ƚ ƚ
 De runen kunnen behalve hun klankwaarde ook een begripswaarde weergeven, die overeenkomt met de naam van de rune. ƚ voor *óthala*: 'erfelijk bezit'.

VERSPREIDINGS-GEBIED

Het schijnt, dat de eilanden Seeland, Fünen (Denemarken) het kerngebied zijn, vandaar uit verbreidde het zich naar Zweden, Jutland en Sleeswijk. Met de verre 'tochten' van de Vikingers werd het verspreidingsgebied van de runeninscripties aanzienlijk groter, zodat er runenvondsten te vermelden zijn uit een gebied, dat zich uitstrekt van Groenland in het Noorden, Ierland in het Wes-

hengelo

BLOEMSIERKUNST
K. Hunia & Zn.
 Tuindorpstraat 38, Tel. 12751

COOP.
RAIFFEISENBANK
 Parallelweg L.S. Hengelo Tel. 10061
 Bijkantoren: Oldenz.str. 168, Baukweg 81 en Oelerweg 28.

VERSTEEG's vearve
 veur hoes en earve
 Sloetsweg 382
 Hengelo (O.) — Tel. 12207

H. ter Braak
 T.L.-VERLICHTING
 40 & 20 watt compl. met lamp [14.75]
 Bornestraat 24 Tel. 16137

H. J. Krakers
 AANNEMERSBEDRIJF
 Tel. Hengelo 12964
 Nieuwbouw, Onderhoud- en Betonwerken

Hannink
 Timmerfabriek NV
 Hengelo (O.) — Tel. 13701

Levering van:
 kozijnen, ramen, deuren, trappen
 enz. voor utiliteits- en woningbouw

Voor elke reportage
 Tuindorpstraat 28 - Telefoon 14394
PRINS - HENGELO

VERLICHTING
v. Merksteijn
 Burg. Jansenplein 35 Tel. 18556

• MEUBELN
 • TAPIJTEN
 • BEDDEN
PETRI voor de moderne
 woninginrichting!
 MARKTSTR. 15

Voor al uw
 elektrische installaties
 op elk gebied
**N.V. Electro
 Techn. Bureau**
 v/h Sterckel
 KOEKOEKSWEG 49, HENGELO

Voor het inrichten
 van Uw woning:
 Woninginrichting **Frans Tanke**
 Weemenstraat 61. - Tel. 12862. - Hengelo (O.)
 Zie overzichtelijke etalages en 3000m² showroom

VOLKSWAGEN
 Onderhoud · Service · Verkoop
AUTO-BEDRIJF HUISKES NV
 Deldenerstr. 194 Hengelo

Makelaarskantoor
ROTTINK N.V.
 Deldenerstraat 36-38, Telefoon 13041, Hengelo (O.)
 VASTE GOEDEREN ♦ ASSURANTIËN ♦ HYPOTHEKEN

TUSSEN STADHUIS- EN ST. LAMBERTUSTOREN
 OPTICIEN
WESTEN
 LEVERENCIER VAN ALLE ZIEZICHTGLAZEN
 HEEFT UITERLIJKE COLLEZIE- MODERNE BRILMONTUREN
 Westen Woont Weemenstr. 15

HET SPEELGOEDPALEIS
Teutelink
 Enschedesestr. 22, Hengelo

BEHANG EN VERF
Fa. Wed. J. Walhof
 Dorpsmatenstraat Hengelo

MORSINK
 SOLASPECIALZAAK
 Weemenstr. 6, Tel. 17832 Hengelo

Automobielbedrijf
Van Laar en Feijten
 Enschedesestr. 127 - Tel. 13983 - Hengelo
 DAF

Autospuitinrichting BEVELSBORG
 Ingericht met moderne AUTOSPUIT, en MOFFELCABINE
 BINNENHAVEN 68 TEL. 14432

Portje
 Deldenerstraat 8
HENGELO
 Dames-, Heren-, Kinder-, pyama's en -ondergoed; schorten etc. etc. ALTIJD GOEDKOOP!!

SINDS 1845:
Van Wezel
 Transport — Montage
 Kraanverhuur
 Tel. Hengelo 19541
 Tel. Amersfoort 11333
 „Wiej veurt van allens”

SPAR

SCHRIJFRICHTING

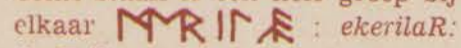
Runeninscripties kunnen van rechts naar links, maar ook van links naar rechts aangebracht zijn. Af en toe vindt men zelfs een wisseling van de schrijfrichting op één monument. Ook van boven naar beneden aangebrachte runen komen voor.

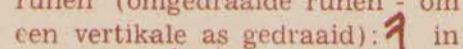

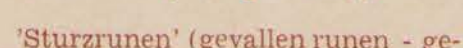
Om de schrijfrichting te bepalen, moet men op de volgende runen letten:

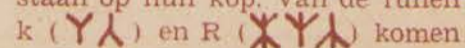
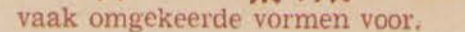
 (N). De runen NH, T, S, W (zelden) ZS vertonen al omgekeerde vormen in de oudste inschriften, zonder dat er van een omkering in de schrijfrichting sprake is.

De runen (en de u-rune in de vorm) blijft bij iedere schrijfrichting gelijk.

Dikwijls hebben twee runen een streep (meestal een staf) gemeenschappelijk. Men spreekt in dit geval van 'Binderunen' (verbonden runen). Bijv. : ea, : ék.

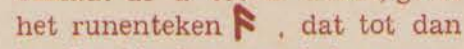
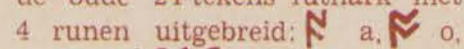

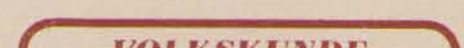

Soms staan er een hele groep bij elkaar : ekerilaR: 'ik Eril'.

Verder onderscheiden we 'Wenderunen' (omgedraaide runen - om een verticale as gedraaid): in plaats van i.p.v. .

'Sturzrunen' (gevallen runen - gedraaid om een horizontale as), ze staan op hun kop. Van de runen k () en R () komen vaak omgekeerde vormen voor.

De runeninscripties tot aan de 7de eeuw hebben een relatief uniforme taal, die nog geen uitgesproken dialect-kenmerken heeft. Wanneer nu na deze tijd klankveranderingen optreden, ontstaat de noodzaak runentekens te veranderen.

KLANK-VERANDERINGEN

Als in de Angelsaksische taal door Umlaut de a tot æ wordt, geeft het runenteken , dat tot dan toe de a-klank weergaf, de æ weer. Om nu de oude a-klank aan te duiden, wordt de a-rune van een verticaal streepje op de bovenste dwarsstreep voorzien. Zo wordt de oude 24-teken futhark met 4 runen uitgebreid: a, o, y en éa.

VOLKSKUNDE

Friese runeninscripties kent men pas sinds de eeuwwisseling. Van ca. 600 dateert het zwaardje van Arum (bevindt zich in het Fries Museum te Leeuwarden) met het inschrift 'edaeboda'; ook hier zien we de uitgebreide futhark, nl. en ; [voetnoot I].

In de 7de en 8ste eeuw vinden er in het Noorden verschillende klank-veranderingen plaats, die tot gevolg hebben, dat, en dit is verbazingwekkend, de futhark niet met nieuwe tekens is uitgebreid, zoals in het Anglo-Friese gebied, maar is ingekrompen tot 16 tekens, die men omstreeks 800 aantreft. Vele runentekens geven nu een scala van klanken weer. We noemen deze reeks de 'jongere futhark'. Maar, omdat we hier met ontwikkelingen in het taal-

gebied in het Noorden te maken hebben, zullen we deze 'jongere futhark' laten rusten.

HUISMERK EN WAPENSCHILD

Een en ander was slechts bedoeld om U kennis te laten maken met het runenschrift, de lettertekens van onze Germaanse voorvaders, en U te laten zien dat men runentekens kon wijzigen, op verschillende manieren. Om nu op mijn uitgangspunt terug te komen, wil ik besluiten met een voorbeeldje uit het 'Jahrbuch des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim 1955' van dr. Ludwig Ebel onder de titel: „Hausmarken in der Grafschaft Bentheim". Hij geeft daar twee huismerken van de gebroeders Frantzen:

1663

1683

met het volgende bijschrift:

'Frantzen, aus den Niederlanden stammend, haben sich in fast alle Orte der Grafschaft ausgebreitet. Interessant ist hier zu beobachten, wie hier zwei Brüder ihre 'Merks' durch die verschiedene Anordnung der Beistriche unterscheiden, später entwickelte sich aus der Hausmarke eine Lilie, die nun auf Siegeln im Wappenschild geführt wurde.'

[I] Sipma, *Eat oer Fryske runen*, p.72: 'eda: boda, (...) Hjirop de a-rune forfongen troch de o, mar noch gjin nije foarm foar a; net æ!'

Geraadpleegde literatuur:

Klaus Düwel, *Runenkunde*, Stuttgart. Heimatverein der Grafschaft Bentheim Jahrbuch 1956; Idem: 1955.

Edda, vertaald en van inleidingen voorzien door prof. dr. J. de Vries, A'dam 49.

P. Sipma, *Leeuw. Eat oer Fryske runen*, uit *Fryske studzjes oanbean oan prof. dr. J. H. Brouwer*, Assen 1960.

RAIFFEISENBANK

'Kedingen'

te

Goor en Diepenheim voor al uw bankzaken

HOESVROU WEZEN VROGGER EN NOW

Hoesvrouw wezen, dat is nich meer wat het vrogger dage was. Now gaot vrouwleu maor de hort op, dat kwam vrogger nich te pas!

Tuffeln, bonen, nen pot zoerkool, snieboon' onder 'n netteldook, alles was d'r, net zo good as vet en mël vuur pannekook.

Och, de meeste ettenware was vuur 't hele jaor in hoer; eigen slachter'je zorgde vuur wat in de linker voes.

Eenmaol's weks vun z'op de maark wal wat d'r wieder nog ontbrak: lepkes vuur wat kinderkleere en vuur Va zien proemtabak.

Maor de hoesvrouw van vandage blij vedan met kopen gangs. En d'r komp ook nich as vrogger iederbod nen kremer langs.

Dus maor sjouwen naor de winkels, daagliks sleppen met nen pak. Zonne hoesvrouw mut nen kop hemn as nen Twentsen Almanak.

Wier in hoer, krig z' in de gaten dat ze toch nog wat vergat. Achter 'n aom dus maor wierumme... 's Aovends is ze 't meer as zat.

Heur ie ook bi' dat soort vrouwleu? Luuster dan naor dissen raod: Zett' in 't vuren op 'n breekfen waorum ie naor 'n winkel gaot.

En zorgt dan da'j op het leste dat papierken nich vergett', good wat cènten metnemt en de tering naor de nering zett'.

W. Noordik

De Iemzijde 89, Emmen

LONNEKER

Er spoelt een gloed over 't Lonneker land,
de es en de Lonneker Berg;
de luchten zijn rood en worden snel paars
maar de bomen zijn zwart en ver.

De rust van de mens die het dorpsleven leeft,
weerspiegelt zich in de natuur;
men weet van elkaar maar geeft wat men heeft
als de zon in dit avonduur.

MAN VAN MANDER

Schaduw viel op aarde
waar ge leefde, stierf,
met een vrouwe paarde,
eeuwge roem verwierf,
toen uw schim rondwaarde,
vastgelegd in leem,
levend als geen ander,
mens, o man van Mander,
levend als niet één.

VRÖMDEN

De stilte van dit dorp is om ons heen:
een koepel die ons leven koel omsluit.
We ademen haast zonder mens-geluid;
de kilte klimt en laat ons heel alleen.

We zijn niet uit dit dorp of dit gewest,
slechts import die voluit besproken wordt;
kom laat eens kijken of er wat aan schort:
het anders-zijn en -doen en nog de rest.

't Lijkt liefdeloos, maar is niet zo bedoeld;
men heeft zijn grens en wat daarbuiten valt
vall op, valt af van 't dorpse levensdoel,
waarvan de basis danig is versmald.

Maar in de kern is trouw een wezens-woord,
hulpvaardigheid een woordeloze daad,
eenvoud een trek, die er gewoon bijhoort,
godsdienstigheid iets waar men staat op maakt.

De stilte van dit dorp is om ons heen,
een rust, die telkens weer om inkeer vraagt:
bezinning op wat soms iets troebel scheen,
de kiem van dieper boren in zich draagt.

Willem van der Goes